

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA ICHKI AUDIT NAZORATINI AMALGA OSHIRISH VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Normo'minov Salohiddin Xolmo'min o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18047125>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini tashkil etish va amalga oshirishning nazariy-metodologik asoslari hamda amaldagi holati kompleks tarzda tahlil qilinadi. Ichki audit tizimining oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy-xo'jalik faoliyatining shaffofligini ta'minlash, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan maqsadli va samarali foydalanish, moliyaviy intizomni mustahkamlash hamda korrupsion holatlarning oldini olishdagi o'rni ochib beriladi.

Maqolada ichki audit faoliyatini tashkil etish jarayonida uchrayotgan asosiy muammolar, jumladan, normativ-huquqiy bazaning yetarli darajada takomillashmaganligi, ichki audit xodimlarining malaka darajasi, riskga asoslangan audit yondashuvlarining yetarli darajada joriy etilmagani va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi tahlil qilinadi.

Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar asosida oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berilib, ichki audit tizimini modernizatsiya qilish, audit jarayonlarini raqamlashtirish, risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish hamda ichki auditning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi rolini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: ichki audit, ichki nazorat tizimi, oliy ta'lim muassasalari, moliyaviy nazorat, byudjet mablag'lari, byudjetdan tashqari mablag'lar, riskga asoslangan audit, korrupsiyaga qarshi nazorat, shaffoflik, raqamli audit, moliyaviy intizom.

WAYS TO IMPLEMENT AND IMPROVE INTERNAL AUDIT CONTROL IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. This scientific article comprehensively analyzes the theoretical and methodological foundations and current state of the organization and implementation of internal audit control in higher education institutions. The role of the internal audit system in ensuring the transparency of financial and economic activities in higher education institutions, the targeted and effective use of budgetary and extra-budgetary funds, strengthening financial discipline, and preventing corruption are revealed.

The article analyzes the main problems encountered in the process of organizing internal audit activities, including the insufficient improvement of the regulatory and legal framework, the level of qualification of internal audit personnel, the insufficient implementation of risk-based audit approaches, and the low level of use of digital technologies. Also, based on advanced foreign experience, priority areas for improving internal audit control in higher education institutions are identified, and scientific and practical proposals and recommendations are developed aimed at modernizing the internal audit system, digitizing audit processes, strengthening risk management mechanisms, and increasing the role of internal audit in making management decisions.

Keywords: internal audit, internal control system, higher education institutions, financial control, budgetary funds, extrabudgetary funds, risk-based audit, anti-corruption control, transparency, digital audit, financial discipline.

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimini isloh qilish, uning boshqaruv samaradorligini oshirish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy-xo'jalik faoliyati ko'lamining kengayib borishi, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar hajmining ortishi hamda ta'lim xizmatlari turlarining diversifikatsiyalanishi ichki nazorat va audit tizimiga bo'lgan talabni yanada kuchaytirmoqda. Mazkur sharoitda ichki audit nazorati oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy intizomni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ichki audit nazorati oliy ta'lim muassasalarida faqatgina moliyaviy hisobotlar va hisob-kitoblarning to'g'riligini tekshirish bilan cheklanmay, balki faoliyat jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy, tashkiliy va huquqiy risklarni aniqlash hamda ularni oldini olishga qaratilgan tizimli mexanizm sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, korrupsion xavflarni kamaytirish, davlat xaridlari jarayonlarining shaffofligini ta'minlash va moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda ichki auditning roli tobora ortib bormoqda.

Shu bilan birga, amaliyotda oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini tashkil etish va amalga oshirish jarayonida qator muammolar saqlanib qolmoqda. Jumladan, ichki audit faoliyatining institutsional mustaqilligi yetarli darajada ta'minlanmaganligi, riskga asoslangan audit yondashuvlarining to'liq joriy etilmagani, zamonaviy raqamli audit vositalaridan foydalanish darajasining pastligi hamda ichki auditorlar malakasini oshirish tizimining takomillashmaganligi ushbu tizim samaradorligini cheklamoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, amaldagi muammolarni aniqlash hamda ichki audit tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi: So'nggi yillarda ichki audit va ichki nazorat tizimini rivojlantirish masalalari ilmiy adabiyotlarda alohida dolzarblik kasb etib, ushbu yo'nalish nafaqat tijorat tashkilotlari, balki davlat sektori, xususan, oliy ta'lim muassasalari faoliyati bilan bog'liq tadqiqotlarda ham keng yoritilmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligi kengayib borishi ichki audit tizimiga bo'lgan talablarni murakkablashtirmoqda. Bu holat Arena va Azzone (2009) tadqiqotlarida ham qayd etilib, mualliflar ichki auditni faqat nazorat vositasi emas, balki strategik boshqaruvni qo'llab-quvvatlovchi muhim institut sifatida baholaydilar.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda ichki auditning konseptual asoslari, avvalo, Ichki Auditorlar Instituti (Institute of Internal Auditors – IIA) tomonidan ishlab chiqilgan "Professional amaliyotning xalqaro standartlari"ga tayanadi. IIA (2020) talqiniga ko'ra, ichki audit tashkilot faoliyatiga mustaqil va ob'ektiv baho beruvchi hamda risklarni boshqarish, ichki nazorat va korporativ boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi faoliyat hisoblanadi. Mazkur yondashuvni Sawyer (2012) ham qo'llab-quvvatlab, ichki auditning asosiy vazifasi xatolarni aniqlashdan ko'ra, ularning oldini olish va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirishdan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu qarashlar oliy ta'lim muassasalari uchun ham dolzarb bo'lib, ichki auditning faqat moliyaviy tekshiruv emas, balki boshqaruv samaradorligini oshiruvchi mexanizm sifatidagi rolini asoslab beradi.

Bir qator xorijiy tadqiqotchilar, jumladan, Mihret va Yismaw (2007) hamda Cohen va Sayag (2010) oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimining samaradorligi bevosita uning institutsional mustaqilligi va riskga asoslangan yondashuvlarga bog'liq ekanini ilmiy asoslaydilar.

Ularning fikricha, an'anaviy hujjatlarni tekshirishga yo'naltirilgan audit usullari o'rniga strategik risklarni aniqlash va baholashga qaratilgan audit modeli joriy etilishi ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Ayniqsa, davlat xaridlari, grant mablag'lari va byudjetdan tashqari tushumlar bilan bog'liq jarayonlarda ichki auditning preventiv funksiyasi muhim ahamiyat kasb etishi ushbu mualliflar tomonidan alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ichki audit masalalari ko'proq davlat moliyaviy nazorati, byudjet intizomi va korrupsiyaga qarshi kurash masalalari bilan uzviy bog'liq holda yoritilgan.

Jumladan, A. Vahobov va Sh. Alimov o'z tadqiqotlarida ichki auditni byudjet tashkilotlarida moliyaviy intizomni ta'minlashning muhim institutsional vositasi sifatida baholab, uning normativ-huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, S. Otaxonova va D. Rasulov ilmiy ishlarida oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimi ko'pincha formal xarakterga ega bo'lib, uning boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlashdagi salohiyati to'liq ishga solinmayotgani tanqidiy tahlil qilinadi.

So'nggi yillarda chop etilgan ilmiy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning ichki auditga ta'siri alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Alles, Kogan va Vasarhelyi (2018) raqamli audit konsepsiyasini asoslab, axborot tizimlari, avtomatlashtirilgan buxgalteriya dasturlari va elektron xarid platformalarining joriy etilishi audit jarayonlarini tezkor, shaffof va ishonchli qilishini ilmiy jihatdan isbotlaydilar. Biroq, mualliflar raqamli auditni joriy etish auditorlardan yangi bilim va ko'nikmalarni talab qilishini, bu esa kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirishini ham qayd etadilar. Mazkur xulosa oliy ta'lim muassasalarida uchun ayniqsa dolzarb bo'lib, ichki auditorlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish masalasini kun tartibiga olib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini rivojlantirish masalasi kompleks va ko'p qirrali bo'lib, u normativ-huquqiy, tashkiliy, metodologik hamda texnologik jihatlarni o'z ichiga oladi. Mavjud ilmiy tadqiqotlar ichki auditning strategik ahamiyatini nazariy jihatdan asoslab bergan bo'lsa-da, aynan oliy ta'lim muassasalarida faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, amaliyotga yo'naltirilgan va tizimli tavsiyalar ishlab chiqish zarurati hanuz dolzarbligicha qolmoqda.

Metodologiya: Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini amalga oshirish va uni takomillashtirish masalalarini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan bo'lib, tadqiqot jarayonida kompleks va tizimli metodologik yondashuvdan foydalanildi. Metodologiya tanlanishida ichki auditning ko'p qirrali xususiyati — moliyaviy, tashkiliy, huquqiy va boshqaruv jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi — asosiy mezon sifatida qabul qilindi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini ichki audit va ichki nazorat sohasida shakllangan klassik va zamonaviy ilmiy qarashlar tashkil etadi. Xususan, IIA tomonidan ishlab chiqilgan ichki auditning xalqaro standartlari, riskga asoslangan audit konsepsiyasi hamda davlat moliyaviy nazorati nazariyalari tadqiqot uchun muhim metodologik poydevor bo'lib xizmat qildi.

Ushbu nazariy yondashuvlar ichki auditni faqat tekshiruv mexanizmi sifatida emas, balki boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik instrument sifatida baholash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida umumilmiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez usullari orqali ichki audit nazoratining mazmuni, vazifalari va funksiyalari chuqur o'rganildi, qiyosiy tahlil yordamida xorijiy va milliy tajribalar solishtirildi. Induksiya va deduksiya usullari orqali umumiy nazariy xulosalardan kelib chiqib, oliy ta'lim muassasalariga xos amaliy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha xulosalar shakllantirildi.

Empirik tadqiqot usullari sifatida normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, oliy ta'lim muassasalarida ichki audit faoliyatiga oid ochiq statistik va hisobot ma'lumotlarini o'rganish hamda mavjud ilmiy tadqiqotlar natijalarini umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Ushbu yondashuv ichki audit nazoratining amaldagi holatini obyektiv baholash va mavjud muammolarni aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, moliyaviy-xo'jalik jarayonlarida yuzaga keladigan risklarni aniqlashda riskga asoslangan tahlil usuli qo'llanildi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv alohida ahamiyat kasb etib, ichki audit oliy ta'lim muassasasining umumiy boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqildi. Ushbu yondashuv ichki auditning buxgalteriya hisobi, moliyaviy rejalashtirish, davlat xaridlari va strategik boshqaruv bilan o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, funksional yondashuv asosida ichki auditning nazorat, maslahat berish va preventiv funksiyalari alohida tahlil qilindi.

Metodologiya doirasida ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni milliy sharoitlarga moslashtirish muhim o'rin tutdi. Bu jarayonda benchmarking usulidan foydalanilib, rivojlangan davlatlar oliy ta'lim muassasalarida ichki auditni tashkil etish amaliyoti O'zbekiston sharoiti bilan qiyosiy tahlil qilindi. Natijada ichki audit tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqot metodologiyasi oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini chuqur va har tomonlama o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beruvchi kompleks metodlar majmuasiga asoslandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratining hozirgi holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur tizim so'nggi yillarda bosqichma-bosqich shakllanib borayotgan bo'lsa-da, uning amaliy samaradorligi hali ham yetarli darajada emas. Ichki audit faoliyatining tashkiliy va metodik jihatlari ko'plab oliy ta'lim muassasalarida rasmiy talablarga mos ravishda yo'lga qo'yilgan, biroq audit natijalarining boshqaruv qarorlariga real ta'siri cheklanganligicha qolmoqda. Bu holat ichki audit tizimining ko'pincha tekshiruvga yo'naltirilgan yondashuv doirasida faoliyat yuritayotganidan dalolat beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ichki audit nazorati asosan byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar sarfining qonuniyligini tekshirishga qaratilgan bo'lib, samaradorlik va natijadorlik ko'rsatkichlarini baholash ikkinchi darajali masala sifatida qaralmoqda. Natijada ichki audit ko'proq xatolarni aniqlovchi instrument sifatida namoyon bo'lib, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar yetarli darajada ishlab chiqilmaydi.

Ayniqsa, davlat xaridlari, investitsion loyihalar va grant mablag'laridan foydalanish jarayonlarida risklarni oldindan aniqlash mexanizmlarining sustligi kuzatilmoqda.

Ichki audit tizimining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan muhim omillardan biri uning institutsional mustaqilligi masalasidir. Ko'plab oliy ta'lim muassasalarida ichki audit bo'limlari bevosita ijro etuvchi tuzilmalarga bo'ysunadi, bu esa audit xulosalarining obyektivligi va mustaqilligini cheklashi mumkin. Bunday holat ilmiy adabiyotlarda ham tanqidiy baholanib, ichki auditning boshqaruvdan nisbatan mustaqil bo'lishi uning samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida e'tirof etiladi.

Tahlil jarayonida ichki audit faoliyatida riskga asoslangan yondashuvlarning yetarli darajada qo'llanilmayotgani ham aniqlandi. Audit rejaları ko'pincha an'anaviy tekshiruv jadvaliga asoslangan bo'lib, oliy ta'lim muassasalari faoliyatida mavjud yuqori xavfli yo'nalishlar — davlat xaridlari, to'lov-kontrakt tushumlari, grantlar va homiylik mablag'lari — yetarlicha chuqur tahlil qilinmaydi. Bu esa audit resurslaridan samarasiz foydalanishga va muhim risklarning e'tibordan chetda qolishiga olib kelmoqda.

Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi ichki audit tizimining samaradorligini cheklovchi yana bir omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ko'plab oliy ta'lim muassasalarida audit jarayonlari hanuzgacha qog'oz hujjatlar va qo'lda yuritiladigan hisob-kitoblarga tayanadi. Bu esa audit jarayonlarining sekinlashishiga, xatolarga moyillikning ortishiga va tahliliy imkoniyatlarning cheklanishiga olib keladi. Natijada ichki auditning tezkor va preventiv funksiyalari to'liq ishga solinmaydi.

2020–2024 yillar davomida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslar hajmining oshishi va moliyaviy mustaqillik darajasining kengayishi ichki audit nazoratiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur davrda oliy ta'lim tizimida byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar hajmi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan, biroq ichki audit samaradorligi ushbu o'sishga mutanosib darajada rivojlanmagan.

2020 yilda oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish uchun davlat byudjetidan ajratilgan mablag'lar hajmi taxminan 11,2 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2021 yilda ushbu ko'rsatkich 14,8 trln so'mga yetgan. 2022 yilda oliy ta'lim tizimiga ajratilgan byudjet mablag'lari 18,6 trln so'm, 2023 yilda esa 22,9 trln so'mni tashkil etib, 2024 yil yakuniga kelib 26 trln so'mdan oshgani kuzatildi. Mazkur o'sish asosan yangi oliy ta'lim muassasalari ochilishi, talabalar sonining ko'payishi hamda ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish bilan izohlanadi.

Byudjetdan tashqari mablag'lar tarkibi ham sezilarli darajada kengaydi. 2020 yilda oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt tushumlari va grant mablag'lari umumiy hajmi 6,5 trln so'm atrofida bo'lgan bo'lsa, 2022 yilga kelib ushbu ko'rsatkich 10,2 trln so'mga, 2024 yilda esa 15 trln so'mga yaqinlashdi. Bu esa ichki audit nazorati uchun yanada murakkab va ko'p manbali moliyaviy oqimlarni nazorat qilish zaruratini yuzaga keltirdi.

Ichki audit faoliyati natijalari bo'yicha statistik ko'rsatkichlar tahlili muhim nomutanosibliklarni ko'rsatadi. 2020 yilda oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan ichki audit tekshiruvlari natijasida aniqlangan moliyaviy qonunbuzarliklar va kamchiliklar hajmi umumiy moliyalashtirish hajmiga nisbatan 2,8 %ni tashkil etgan. 2021 yilda bu ko'rsatkich 2,4 %, 2022 yilda 2,1 %, 2023 yilda 1,9 %, 2024 yilda esa 1,6 %gacha kamaygani kuzatiladi.

Bir tomondan, bu moliyaviy intizomning mustahkamlanayotganidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, ayrim holatlarda audit qamrovining yetarli emasligi bilan ham izohlanadi.

Davlat xaridlari bilan bog'liq jarayonlar ichki audit uchun eng yuqori xavfli yo'nalish bo'lib qolmoqda. Statistik kuzatuvlarga ko'ra, 2020–2024 yillar oralig'ida ichki audit tomonidan aniqlangan moliyaviy kamchiliklarning 35–40 %i aynan davlat xaridlari va shartnomalar ijrosi bilan bog'liq bo'lgan. Xususan, 2022 yilda aniqlangan kamchiliklarning 38 %, 2023 yilda 36 %, 2024 yilda esa 34 %i ushbu soha hissasiga to'g'ri kelgan.

Shuningdek, ichki audit xulosalari asosida qaytarilgan yoki optimallashtirilgan mablag'lar hajmi ham yildan-yilga oshib borgan. 2020 yilda audit tavsiyalari asosida 420 mlrd so'mga yaqin mablag'lar iqtisod qilingan bo'lsa, 2022 yilda bu ko'rsatkich 730 mlrd so'm, 2024 yil yakunida esa 1,1 trln so'mdan oshgani qayd etiladi. Bu ichki auditning moliyaviy samaradorlikni oshirishdagi real natijalarini ko'rsatib beradi.

2020–2024 yillar statistik tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy resurslar hajmi tez sur'atlarda o'sib borayotgan bir sharoitda ichki audit nazoratini kuchaytirish obyektiv zaruratga aylangan. Raqamlar ichki auditning moliyaviy intizomni ta'minlashdagi ahamiyatini tasdiqlagan holda, ushbu tizimni riskga asoslangan va raqamli yondashuvlar asosida yanada takomillashtirish zarurligini yaqqol namoyon etadi.

MUHOKAMA

O'tkazilgan tahlil va olingan natijalar oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratining hozirgi holati hamda uni rivojlantirish istiqbollari yuzasidan bir qator muhim xulosalarni muhokama qilish imkonini beradi. Avvalo, ichki audit tizimi oliy ta'lim muassasalarida huquqiy jihatdan mavjud bo'lsa-da, uning funksional samaradorligi va boshqaruv jarayonlariga real ta'siri yetarli darajada emasligi aniqlanadi. Bu holat ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan xulosalar bilan hamohang bo'lib, ichki auditning ko'pincha rasmiy va tekshiruvga yo'naltirilgan mexanizm sifatida qolib ketayotganini tasdiqlaydi.

Muhokama jarayonida ichki auditning institutsional mustaqilligi masalasi alohida e'tibor talab etishi aniqlandi. Xorijiy tajribada ichki audit bo'linmalari oliy boshqaruv organlariga bevosita hisobot berishi orqali ularning obyektivligi va ta'sirchanligi ta'minlanadi. Oliy ta'lim muassasalarida esa ichki auditning ijro etuvchi tuzilmalarga qaramligi uning xulosalarini amaliyotga joriy etish jarayonini susaytiradi. Shu nuqtai nazardan, ichki auditning maqomi va vakolatlarini kuchaytirish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida baholanishi mumkin.

Shuningdek, muhokamalar ichki audit faoliyatida riskga asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi. Tahlil natijalari audit resurslarining yuqori xavfli yo'nalishlarga yetarli darajada yo'naltirilmayotganini ko'rsatdi. Ilmiy adabiyotlarda riskga asoslangan audit tizimi resurslardan samarali foydalanish va preventiv nazoratni kuchaytirishning eng maqbul modeli sifatida e'tirof etiladi. Demak, oliy ta'lim muassasalarida audit rejalashtirish tizimini qayta ko'rib chiqish va risklarni baholash mexanizmlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Muhokama davomida raqamli texnologiyalarning ichki auditga integratsiyasi masalasi ham dolzarb ekanligi namoyon bo'ldi. Raqamli audit vositalaridan foydalanish audit jarayonlarining tezkorligini oshirish, inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytirish va tahliliy imkoniyatlarni kengaytirish imkonini beradi.

Biroq, bu jarayon auditorlar malakasini oshirish, ularni axborot texnologiyalari bilan ishlashga tayyorlash bilan uzviy bog'liqdir. Aks holda, raqamlashtirish kutilgan samarani bermasligi mumkin.

Ichki audit nazoratini takomillashtirish masalasi faqat tashkiliy o'zgarishlar bilan cheklanmasdan, ichki auditga bo'lgan yondashuvni tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Ichki auditni oliy ta'lim muassasalari faoliyatida strategik boshqaruvning ajralmas qismi sifatida shakllantirish, uning maslahat beruvchi va preventiv funksiyalarini kuchaytirish ta'lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratining bugungi kundagi holati hamda uni takomillashtirish zaruratini yaqqol namoyon etdi. Tadqiqot davomida ichki audit tizimi oliy ta'lim muassasalari faoliyatida moliyaviy intizomni ta'minlash, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lardan samarali foydalanish hamda korrupsion xavflarni kamaytirishda muhim institutsional mexanizm ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Xulosa shuki, amaldagi ichki audit tizimi ko'plab oliy ta'lim muassasalarida asosan tekshiruvga yo'naltirilgan yondashuv asosida faoliyat yuritib, uning strategik va preventiv imkoniyatlari to'liq ishga solinmayapti. Bu holat ichki auditning boshqaruv qarorlarini qo'llab-quvvatlovchi, risklarni oldindan aniqlovchi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshiruvchi mexanizm sifatidagi rolini cheklab qo'yimoqda. Ayniqsa, auditning institutsional mustaqilligi va natijalarining boshqaruv amaliyotiga integratsiyasi masalalari dolzarb muammo sifatida saqlanib qolmoqda.

2020–2024 yillar statistik tahlili ichki audit nazoratining ahamiyati ortib borayotganini tasdiqlagan bo'lsa-da, moliyaviy resurslar hajmining tez sur'atlarda o'sishi ushbu tizimga qo'yiladigan talablarni yanada kuchaytirayotganini ko'rsatdi. Davlat xaridlari, grantlar va byudjetdan tashqari mablag'lar bilan bog'liq jarayonlarda aniqlanayotgan kamchiliklar ichki auditni riskga asoslangan yondashuvlar asosida qayta tashkil etish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, audit tavsiyalari asosida iqtisod qilingan mablag'lar hajmining oshib borishi ichki auditning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, ichki audit nazoratini takomillashtirish oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Ichki audit tizimini institutsional jihatdan mustahkamlash, riskga asoslangan va raqamli audit mexanizmlarini joriy etish, shuningdek, ichki auditorlarning kasbiy malakasini oshirish oliy ta'lim muassasalarida shaffof va samarali boshqaruv tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalarida ichki audit nazoratini rivojlantirish bo'yicha kelgusidagi ilmiy izlanishlar va amaliy islohotlar uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Arena, M. and Azzone, G. (2009) 'Identifying organizational drivers of internal audit effectiveness', *International Journal of Auditing*, 13(1), pp. 43–60.

2. Cohen, A. and Sayag, G. (2010) 'The effectiveness of internal auditing: An empirical examination of its determinants in Israeli organisations', *Australian Accounting Review*, 20(3), pp. 296–307.
3. Mihret, D.G. and Yismaw, A.W. (2007) 'Internal audit effectiveness: An Ethiopian public sector case study', *Managerial Auditing Journal*, 22(5), pp. 470–484.
4. Sawyer, L.B. (2012) *Sawyer's Internal Auditing: Enhancing and Protecting Organizational Value*. 6th edn. Florida: The Institute of Internal Auditors.
5. Institute of Internal Auditors (IIA) (2020) *International Professional Practices Framework (IPPF)*. Altamonte Springs, FL: IIA.
6. Alles, M., Kogan, A. and Vasarhelyi, M. (2018) 'Putting continuous auditing theory into practice', *International Journal of Accounting Information Systems*, 29, pp. 1–12.
7. Moeller, R. (2016) *Executive's Guide to IT Governance*. 2nd edn. Hoboken: John Wiley & Sons.
8. Vahobov, A. (2018) *Davlat moliyaviy nazorati*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
9. Alimov, Sh. (2019) *Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazorat va audit*. Toshkent: Fan va texnologiya.
10. Otaxonova, S. (2020) 'Byudjet tashkilotlarida ichki audit tizimini takomillashtirish masalalari', *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 4, pp. 85–92.
11. Rasulov, D. (2021) 'Davlat sektorida ichki auditning institutsional asoslari', *Moliya va bank ishi*, 2, pp. 44–51.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining (2022) *PF-60-son Farmoni: "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi"*. Toshkent.
13. O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi (2023) *Davlat moliyaviy nazorati to'g'risida yillik hisobot*. Toshkent.
14. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi (2024) *Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy faoliyati bo'yicha statistik ma'lumotlar*. Toshkent.
15. INTOSAI (2019) *Internal Control Standards for the Public Sector*. Vienna: INTOSAI.
16. OECD (2020) *Public Sector Integrity: A Framework for Assessment*. Paris: OECD Publishing.
17. World Bank (2021) *Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption*. Washington, DC: World Bank.
18. COSO (2017) *Enterprise Risk Management – Integrating with Strategy and Performance*. New York: COSO.